

Darabos Ádám
(doktorandusz, Budapesti Corvinus Egyetem,
Politikatudományi Doktori Iskola)

A weberi karizma és plebiszciter vezérdemokrácia az angol nyelvű másodlagos szakirodalom tükrében¹

Irodalmi áttekintés

ÖSSZEFOGLALÓ

A weberi politikai szociológiával foglalkozó angol nyelvű másodlagos irodalom több mint fél évszázada folyamatosan bővül. Ezidő alatt néhány konszenzusos pont mellett számos dilemma, vita alakult ki a téma kutatói között. Ez az áttekintés a weberi politikai szociológia két központi fogalma, a karizma és a plebiszciter vezérdemokrácia körül kialakuló álláspontokat veszi szemügyre. A tanulmányban röviden szerepelnek a téma elismert szerzőinek főbb álláspontjai, kiegészítve néhány, a megszokottól eltérő értelmezéssel. A karizma tekintetében a szerzők közötti különbségtétel alapját az jelenti, hogy mire helyezik a fókuszot a karizma koncepciójának értelmezése során. Annak ellenére, hogy a másodlagos szakirodalom középpontjában a karizmatikus politikai vezető áll, számos kutató a vezető és követő közötti kapcsolatra, illetve a válságra fókuszál, míg mások a karizmatikus mozgalomra, a társadalmi környezetre, vagy az intézményekre helyezik a hangsúlyt. A plebiszciter vezérdemokrácia – a karizma koncepciójához kapcsolódó irodalomhoz képest – elhanyagolt téma; ugyanakkor egyre több az olyan szerző, aki – kitörve a szokásos Weber-értelmezésekből – egy a weberi fogalmakon alapuló elmélet kialakítására vállalkozik. Az utóbbi irodalmak áttekintése azért is lényeges, mert ezek az elméletek jó lehetőséget biztosíthatnak ahhoz, hogy a jelenkori politikai folyamatokat – pl. populizmus térnyerését vagy a politikai vezetés megerősödését – megfelelően értelmezzük.

Kulsszavak: weberi politikai szociológia, Max Weber, karizma, plebiszciter vezérdemokrácia, irodalmi áttekintés

¹ A kutatás és a tanulmány az MTA TK PTI *Vezetés és válság* projekt keretein belül született.

Ádám Darabos

(PhD student, Corvinus University of Budapest,
Doctoral School of Political Science)

The Weberian charisma and plebiscitary leader democracy in the English language secondary literature

Literature review

ABSTRACT

In the last fifty years, the English language secondary literature on the Weberian political sociology is continuously growing. Through this period besides some consensus, plenty of dilemmas and disputes turned up between the scholars. This literature review is focusing on the viewpoints formulated around two central concepts of the Weberian political sociology; the concept of charisma and the plebiscitary leader democracy. In this article the arguments of the most important authors will be presented, as some other non-conventional interpretations will also be added. In the case of charisma, the basis of differentiation between the authors is that what are they focusing on while they are dealing with the concept charisma. Although the charismatic political leaders are in the center of the secondary literature, many scholars focus on the linkage between the leader and the followers or on the crises, while others emphasize the charismatic movement, the social environment or the institutions. In the case of the plebiscitary leader democracy – compared to the literature on the concept of charisma – is neglected; at the same time there are more and more authors who – breaking out from the conventional interpretations – are trying to establish a theory which is based on Weberian concepts. The overview of these literatures is also crucial because these theories can ensure the opportunity to better understand the present political processes like the expansion of populism or the strengthening political leadership.

Keywords: Weberian political sociology, Weber Max, charisma, plebiscitary leader democracy, literature review

Összességében könyvtárnyi mennyiségű irodalom található Max Weberről. Amennyiben ennek csak egy kisebb szeletét, politikai szociológiáját nézzük, még mindig több száz azoknak az írásoknak a száma, amelyek hosszabban foglalkoznak a területtel. Ezeknek egyik része Weber-monográfia, amelyekben a Weber-kutatók a német szociológus életművének összefoglalására tesznek kísérletet.² Az irodalom többségében azonban a szerzők csak egy-egy fogalmat (pl. karizma, karizmatikus vezetés, vezérdemokrácia, plebiszciter-demokrácia, cezarizmus) „kölcsonőznek” Webertől, hogy aztán azt átfogóan értelmezzék vagy jelenségek leírására használják. A weberi másodlagos irodalomban a néhány konszenzusos álláspont mellett számtalan dilemma merül fel a karizmával és a plebiszciter vezérdemokráciával kapcsolatosan. E dilemmák kialakulásának számtalan oka van, ezek közül most csak néhány kerül – említés szinten – kiemelésre. Egyrészt, Weber írásai – a termékeny társadalomtudósokhoz hasonlóan – eltérő korokban eltérő képet mutatnak; ez igaz a karizmáról szóló írásaira is (Breuilly, 2011). Másrészt, Webernek sajátos írásmódja volt, amelyről Philip Smith találóan jegyzi meg, hogy „Weber karizmáról szóló írásai tipikusan weberiek. Egyszerre sugallók és megfoghatatlanok, briliánsak és töredékesek” (Smith, 2000: 101). Harmadrészt, Weber írásaiban sokszor rendkívül nehéz különválasztani a politikai és a tudományos álláspontokat (Schnepel, 1987; Eliaeson, 1991). Írásainak értelmezését tovább bonyolítják a németről angolra fordítás korlátjai, (Mommsen, 1974) valamint az ideáltípusok helyes értelmezésének és alkalmazásának nehézsége. Végül pedig azt sem érdemes elfelejteni, hogy Weber, a szociológia egyik atyjaként, a társadalomtudósok között mindig is kiemelt figyelemre tett, és fog szert tenni. A megnövekedett figyelem általában meghozza a hozzá nem értő vélemények sokszorozódását, és az eredeti gondolatok kisarkítását annak érdekében, hogy egy-egy szerző a tekintélyes tudóst, ez esetben Webert „maga mellé állítsa”; mindezek új és esetenként hamis dilemmákat tudnak létrehozni.

Ez az – esetenként kritikai megjegyzéseket is tartalmazó – irodalmi áttekintés a karizma és a plebiszciter vezérdemokrácia területén felmerülő néhány főbb dilemmát, álláspontot és azok kiváltó okait mutatja be. A karizmát tárgyaló fejezetben a weberi elmélet alapjainak bemutatása után az irodalmak megkülönböztetésének alapját az jelenti, hogy a szerzők mire fókuszálnak a karizma koncepciójának tárgyalása során. Annak ellenére, hogy a másodlagos szakirodalom középpontjában a karizmatikus politikai vezető áll, számos kutató a vezető és követő közötti kapcsolatra, illetve a válságra fókuszál, míg mások a karizmatikus mozgalomra, a társadalmi környezetre, vagy az intézményekre helyezik a hangsúlyt. A plebiszciter vezérdemokrácia – a karizma koncepciójához kapcsolódó irodalomhoz képest – nem csak elhanyagolt téma, de időben is később kezdtek el a kutatók ezzel a témával foglalkozni, az írások zöme az 1990-es évek környékén vagy utána jelentek meg. A kutatók egy része Weber plebiszciter vezérdemokrácia-koncepciójának vizsgálatával foglalkozik, ugyanakkor egyre több szerző – kitörve a szokásos Weber-értelmezésekből – vállalkozik egy olyan, weberi fogalmakon alapuló elmélet leírásával, amelyek a jelenkori folyamatok értelmezéséhez is támpontot nyújtanak. Az utóbbi irodalmak áttekintése tehát azért is lényeges, mert ezek az elméletek jó lehetőséget biztosíthatnak ahhoz, hogy a jelenkori politikai folyamatokat – pl. a populizmus térnyerését vagy a politikai vezetés megerősödését – megfelelően értel-

² Pl. Bendix (1977) és Mommsen (1974).

mezzük. A tanulmány egyik célja, hogy az irodalmak összefoglalásán, illetve ütköztetésén keresztül utat mutasson a weberi és a Weberről szóló gondolatok útvesztőjében.

A KARIZMA

A weberi gondolatokkal foglalkozó szerzők nagyrésze a weberi karizmatikus uralom ideáltípusán keresztül közelíti meg a karizma kérdéskörét. Az egyik legerősebb konszenzus abban a megállapításban található, hogy a követők elismerése vezet a karizmatikus uralom kialakulásához. A weberi elmélet alapján nyilvánvaló, hogy akkor tekinthető valaki karizmatikusnak, ha képességei alapján a követők elismerik vezetőségét (Weber, 1978: 242.) a középpontban az észlelés (percepció) és az elismerés³ áll, és ezt a kutatók nem is felejtik el kiemelni.

Hasonlóan egyértelműnek tűnik, hogy a karizma szó elhasználódott, homályossá és semmitmondóvá vált. A legtöbb tudós ezt azzal indokolja, hogy a mindennapos használattal a szó kulturális szótárunk részévé vált (Bloom, 1987; McCulloch, 2005), míg mások azt hangsúlyozzák ki, hogy e sajnálatos folyamathoz a társadalomtudósok is hozzájárultak, (Smith, 2000: 101–102.) végül, egyesek közvetlenül Webert vádolják a szó lecsupaszításával (Schnepel, 1987: 45.). A másodlagos Weber-irodalom mellett a populizmus jelenségének tekintélyes kutatói (pl. Cas Mudde, Takis S. Pappas) is felhívják a figyelmet a karizma-fogalom ködösségére (Pappas, 2016). Az elhasználtság konklúziója körüli konszenzus azonban máris felbomlik, amikor felmerül a következő kérdés, miszerint lehetséges-e egyáltalán használni a weberi karizma-koncepciót a modern politikai folyamatok leírására. Nyilvánvalóan nemmel válaszolnak azok, akik Hans Heinrich Gerth és C. Wright Mills értelmezéséhez hasonlóan úgy gondolják, hogy a karizma a történelem folyamán egyre csak hanyatlik, sőt a bürokrácia nyomása alatt halálra ítélt karizma a modern időkben már meg sem jelenik (Gerth–Mills, 1973: 72–73.). Reinhard Bendix meggyőzően mutatja be az álláspont megalapozatlanságát – és Thomas E. Dowhoz hasonlóan – kiemeli, hogy a karizma megjelenése minden történelmi korban lehetséges (Bendix, 1977: 326–328.; Dow, 1969: 311.). Vannak azonban olyan szerzők, akik nem a bürokrácia, hanem a szekularizáció számlájára írják a karizma meggyengülését. Burkhard Schnepel szerint azzal, hogy Weber egy vallásos szót profánná tett, utat nyitott a túlságosan kiterjesztő használatnak. Éppen ezért a weberi „különleges/rendkívüli” kategória nem is elégséges, és csak akkor lehet karizmatikus uralomról beszélni, hogyha a vezető legitimitációját misztikus-vallási képességek birtoklásával támasztja alá (Schnepel, 1987). Karl Loewenstein is hasonlóan vélekedett erről, szerinte a karizma leginkább azokon a területeken (pl. Afrikában és Ázsiában) törhet még elő, ahol él a természetfeletti erőkben való hit. Szerinte a modern politikában, a demokratizáció következtében erősödnek a plebiszciter vonások, de ezek sokszor a vezető népszerűségét és nem a karizmáját bizonyítják (utal Loewensteinre Bendix, 1967: 341.). A tábor jelentős tagja még Arthur Schlesinger Jr., aki ugyancsak teljes mértékben ellenzi azt a gondolatot, hogy a karizma

³ a tiszta, eredeti karizma tekintetében az elismerés alapja a különleges képesség kinyilvánítása és az elismerésigény érvényessége, a plebiszciter vezérdemokráciánál az elismerés alapja a jóváhagyás, a szavazat.

megjelenhet a modern demokráciában (Schlesinger, 1960). Az ő álláspontja a legszélsőségesebb, amelynek főbb okai, hogy egyszerre támaszkodik a korábban említett Gerth- és Mills-féle olvasatra és tekint el attól, hogy Weber az ideáltípusok használatával nem egy empirikus valóságot kívánt leírni. Nem véletlen tehát, hogy a többség, aki hasznosnak, vagy a modern demokráciákban észlelhető folyamatok leírására alkalmasnak tartja a weberi karizmaelméletet, Schlesingert támadja először; közéjük tartozik Mommsen (1974) is. Ettől kezdve azonban számtalan értelmezés és elméletalkotási kísérlet felé szakad szét az irodalom, amelyből most a karizma megjelenési formáival és természetével foglalkozó legmeghatározóbb irányok kerülnek bemutatásra.

Weber számára a „karizma minden kreatív vezetés forrása volt” (Mommsen, 1974: 78.). A karizmatikus uralom tárgyalásánál Weber összeköti a karizmát és a vezetőt, így a másodlagos irodalom számára a legjellemzőbb irány a karizmatikus vezetés kutatása lett. A számtalan szerző közül vannak, akik megmaradnak a weberi elmélet értelmezésénél, közülük Wolfgang Mommsen (1974) a legtekintélyesebb szerző, de ide sorolható még Allan Bloom (1987) és Christopher Adair-Toteff (2005) is. Ők a Weber által megformált politikai vezető főbb jellegzetességeit emelik ki, Mommsen ezt jóval mélyrehatóbban teszi, mint az utóbbi kettő. Egyel tovább lépnek azok, akik az elmélet alapján próbálnak meg empirikus eseteket, valódi politikai vezetőket elemezni. A vizsgált politikai szereplők nagyrészt a 20. századból származnak és leginkább második világháborús politikai vezetők (Hitler, Churchill, De Gaulle, Mussolini), vagy ázsiai, afrikai gyarmati kori politikusok. Monique Clague (1975) a weberi uralomtípusokat használja fel a politikai vezető (De Gaulle) helyzetének leírásához, Bonita Aleaz (2012) a vezetői képességeket helyezi központba, John Breuilly (2011) a vezető politikai rendszerben elfoglalt helyét tartja létfontosságúnak, míg Smith (2000) a vezető által használt retorikai eszközöket elemzi hosszasan. A karizmatikus politikai vezetés, mint kutatási terület természetesen jóval túlmutat a „szűk” weberi kereteken; a vezetéskutatók mellett a radikális jobboldal és a populizmus kutatói is előszeretettel foglalkoznak vele, utóbbiakra Roger Eatwell (2006), illetve Pappas (2016) tanulmánya kiváló példa.⁴ a következőkben bemutatásra kerülő álláspontok szerzői nem feltétlenül gondolják úgy, hogy a karizmatikus vezető ne lenne központi szereplő Webernél, sokkal inkább úgy lehetne fogalmazni, hogy másra, például a követőkre, a karizmatikus kötelékre, a mozgalomra, a társadalmi környezetre, a válságokra, vagy intézményekre helyezik a hangsúlyt.

Erős a képviselése annak az álláspontnak, hogy a karizma megjelenésénél a vezető-követő kapcsolatra érdemes fókuszálni. Dow szerint a karizmatikus jelenség akkor észlelhető, amikor a rendkívüli vezető és a vezetését elfogadó követők viszonya kialakul (Dow, 1969, 315.). Bendix egyik tanulmánya szintén a vezető-követő kapcsolatban rejlő ellentmondásokat kívánja prezentálni (Bendix, 1967). Ehhez a csoporthoz tartozik még Charles Lindholm, aki szerint a „karizma a követők vezető felé irányuló kötelességi viszonyában fennálló erkölcsi kötelék” (Lindholm, 1990: 7.). Az ő fogalmát veszi át többet között Smith (2000) is.

⁴ Bár a többi „műfaj” között is hatalmas a szórás az írások minőségével kapcsolatosan, véleményem szerint a weberi karizma fogalma és a karizma-konceptió – tudományos szinten való – elhomályosítása és elhasználása nagyrészt az ezeken a területeken születő írások számlájára írható.

A következő csoporthoz tartozik Robert C. Tucker, aki egyszerre foglalkozik a politikai vezetővel, annak képességeivel, a válságokkal és a média szerepével, a fókuszban mégis a karizmatikus mozgalom áll, hiszen szerinte karizmatikus vezető és az általa felkarolt karizmatikus társadalmi mozgalom elválaszthatatlanok (Tucker, 1968). Tucker amellet, hogy felvázolja a karizmatikus mozgalom fejlődési ciklusait, ráirányítja a figyelmet arra, hogy a karizmatikus mozgalmakat a keletkezésüknél kell vizsgálni, hiszen ellentétes esetben (a hatalom megszerzése után) a hatalom jelensége könnyen összetéveszthető a karizmával. Tucker nincs egyedül álláspontjával, hiszen S. N. Eisenstadt (1968) is úgy vélte, hogy Weber a karizmatikus vezető helyett sokkal inkább a karizmatikus csoportokat és társaságokat hangsúlyozta ki. Végül, Andreas Kalyvas, a weberi karizmatikus mozgalmakkal foglalkozó Guenther Rothra (1975) támaszkodva amellet érvel, hogy a karizmának két változata, egy individuális és egy kollektív formája létezik (Kalyvas, 2002). Kalyvas az utóbbira koncentrál, a karizmatikus mozgalom jellegzetességeinek és fontosságának kiemeléséhez pedig Weber vallásokról szóló írásaira támaszkodik. Roth és Kalyvas írásaiban – a korábban említett írásokhoz képest – eltörlül a politikai vezető, így egyfajta különutasságot képviselnek.

Korlátozottabb számmal képviseltetik magukat, de néhány szerző szerint meg lehet határozni, hogy milyen társadalmi (politikai) környezet ad lehetőséget karizma kiteljesedésének, a karizmatikus vezető megjelenésének. Az elképzelés egyik legtöbbet hivatkozott szerzője, William H. Friedland úgy véli, hogy a karizmatikus személyek köztünk élnek, csak sokszor a társadalmi helyzet „hátráltatja” elismerésüket (Friedland, 1964: 21.). Friedland egy esettanulmány alapján arra jut, hogy karizma megjelenéséhez három feltétel (volt) szükséges; egyrészt, a vezetőnek ki kell mondania a nép szintjén meglévő kezdetleges érzelmeiket annak érdekében, hogy legitimálja azokat, másrészt üzenetének kockázatosnak kell tünnie, harmadrészt sikereket kell elérnie (Friedland, 1964). Dow rámutat, hogy Friedland kritériumai túlságosan általános jelenségek a politikában ahhoz, hogy feltételezzék a karizmát; a társadalmi környezet annyira esetleges, hogy abból nem lehet elméletet alkotni (Dow, 1969: 309–310.). Amennyiben a konklúzió első fele igaz is lehet, a másodikat sokan elvetik, amelyre Weber azzal adott okot, hogy sokszor a válságok kulcsszerepét emelte ki a karizmatikus politikusok felemelkedésénél (Weber, 1978: 1111., 1114–1115.). Ennek jelentőségét nyilvánvalóan Dow se tagadja, ráadásul szinte minden kutató abból a – nem csak – weberi toposzból indul ki, hogy a válság és a karizmatikus (politikai) vezetés összekapcsolódik. Tucker a híres pszichológus, Erik H. Erikson előadásaira hivatkozva három olyan helyzetet emel ki, amikor az emberek „éheznek a karizmára”; ezek a rettegés (a fizikai erőszaktól való félelem), az aggodalom (identitás hiányban élő csoportok fenyegetettség-érzése), és elemi szorongás (élet értelmétől, s azt biztosító szokásoktól való elszakítás okozta nyugtalanság) időszakai (Tucker, 1968). Ezekén felül visszatérő állítás még, hogy a karizmatikus vezető felemelkedésének a stabil politikai rendszerek (uralmak) közötti átmenetek biztosítanak táptalajt (Breuilly, 2011).

Weber nem csak a karizma tiszta formájáról írt, hanem annak intézményesülésével, rutinizációjával, átalakulásával, mindennapivá válásával is foglalkozott (Weber, 1978: 246–254., 1128–1154.). Számos szerző⁵ elemzi ezeket a szövegrészeket, de összességében kevesebb

⁵ Pl. Eisenstadt (1968), Roth (1975), Bendix (1977).

figyelem irányul ezekre a területekre. Ez az oka annak, hogy a karizma különféle változatainak⁶ mélyreható elemzésével elenyésző számú tanulmány foglalkozik. Anélkül, hogy részletesen megfogalmazásra kerülnének az itt fennálló dilemmák, Edward Shils híres tanulmányára (1965) mindenképpen érdemes kitérni. Shils a weberi karizmatikus uralom újragondolására és kiterjesztésére vállalkozik, és amellett érvel, hogy nem csak személyek, hanem intézmények, cselekedetek, szerepek és kulturális elemek is bírhatnak karizmatikus minőséggel (Shils, 1965). Shils alapvetően a karizma mindennapivá válásából indul ki, a karizmát pedig jellemzően olyan területekhez kapcsolja, ahol az uralom, vagy az emberi élet központi kérdéseit befolyásoló hatalom mozzanata fedezhető fel. Sokszor elég határozott e téria elutasítása azoktól, akik a weberi karizmatikus uralom ideáltípusából és a karizma tiszta formájának természetéből indulnak ki. Dow azt veti Shils szemére, hogy túlzottan kiterjesztően használja a karizma szót és nem tudja megkülönböztetni azt a hatalomtól (Dow, 1969: 313.). Bendix a kritika helyett inkább azt emeli ki, hogy Shils azzal, hogy minden társadalomban észlelni vélte a karizmatikus elemet, éppen a loewensteini álláspont ellentétét képviselte, aki a modern, szekularizált társadalomban elképzelhetetlennek tartotta a karizma megjelenését (Bendix, 1967: 341–342.). A fejezet lezárásához is hasznos ez a gondolat, hiszen kijelöli a két végpontját a weberi karizmáról szóló másodlagos irodalom egyik fő dilemmájának. A skála egyik végpontjánál azok a szerzők állnak, akik nem tartják a karizma-konceptiót fontosnak, vagy analitikai értelemben hasznosnak, középen helyezkednek el azok, akik korlátozottan, szinte csak egy-egy jelenségben fedezik fel a karizmát, míg a másik végpont kiterjesztően értelmezi és minden társadalomban látni véli azt.

PLEBISZCITER VEZÉRDEMOKRÁCIA

A weberi plebiszciter vezérdemokrácia témája kevésbé tárgyalt a karizma, illetve a karizmatikus vezetéshez képest és ennek több oka is van. Elsősorban, miközben a weberi plebiszciter demokráciával foglalkozó szerzők mindegyike ír a karizmáról és a karizmatikus vezetőről, sokan azonban megmaradnak csak az utóbbiak tárgyalásánál. A plebiszciter vezérdemokrácia tehát feltételezi a karizma, illetve a karizmatikus vezető létét, míg ez fordított esetben nincs így. Másodsorban, a liberális demokrácia korszakában a legtöbb szerző úgy gondolja, hogy ez a berendezkedés sokkal inkább autoriter vagy diktatórikus, mint demokratikus. A weberi plebiszciter vezérdemokrácia revideálására törekvő Jeffrey Edward Green szerint a szakirodalomban nem mindig tűnik egyértelműnek, hogy hogyan járult hozzá Weber a demokráciával és a demokratizációval kapcsolatos gondolatok bővítéséhez. Green emlékeztet arra, hogy a kritikusok szerint Webernek nincs is átfogó demokráciaelmélete, sőt nagyrésztük egyetért abban, hogy elképzelései ellentétesek a demokrácia szellemiségével. Ennek legszélsőségesebb formája, amikor Webert felelőssé teszik a totalitarizmus és a náci Németország kialakulásának elősegítésében (Green, 2008). Adair-Totef (2005) szerint ilyen volt többek között Leo Strauss is; s bár a plebiszciter vezérdemokrácia meglehetősen pontos

⁶Az angol nyelvű irodalomban: charisma of reason, office charisma, hereditary charisma, charismatic kingship, kinship charisma.

leírását nyújtó Mommsen közel sem jutott el ideáig, úgy gondolta, hogy azzal, hogy Weber a vezető kiválasztásának folyamatában a demokratikus intézményeket csak formálisnak tartotta, közel került a fasiszták „vezérelvéhez” (Mommsen, 1974: 93.). Attól függetlenül, hogy ez a vád sok kutató⁷ szemében nem állja meg a helyét, tovább mélyíti a problémát, hogy a kutatók a plebiszciter vezérdemokrácia autoriter (hibrid rezsim) kategóriájában kezelésével sokszor egyúttal morális ítéletet is megfogalmaznak a berendezkedéssel kapcsolatosan. A plebiszciter vezérdemokrácia koncepciójának analitikai hasznossága mellett érvelő Körösényi András, Guillermo O’Donnell-t idézve emlékeztet arra, hogy ez oda vezethet, hogy a kutató az adott rezsim valódi természetének megismerésére nem is szentel figyelmet (Körösényi, 2018). Az elemzések mélységének csökkenésével nagyobb eséllyel maradnak el azok a kísérletek is, amelyek empirikus példákon keresztül tudnák meggyőzően szemléltetni a koncepció alkalmazhatóságát. A dilemma lényegét talán Ernest Kilker fogalmazta meg a legjobban, aki szerint a Weberről szóló tudományos munkáknak nem annak eldöntéséről kell szólnia, hogy Weber „helyes” politikai értékeket vallott-e magáénak; a Weber szövegeket értelmezőknek – politikai értékeiktől függetlenül – sokkal inkább azt kell vizsgálniuk, hogy a német szociológus történelmi állításai és munkásságának főbb konklúziói megállják-e a helyüket (Kilker, 1989: 445.). A következőkben azokat a kutatói törekvéseket, utakat mutatom be röviden, amelyek ebből a szellemi karanténból próbálnak meg kitörni.

A weberi plebiszciter vezérdemokráciáról szóló írások egyik szembeötlő azonossága, hogy a szerzők nagyrésze kiemeli, hogy Webert a különböző korokban mennyire eltérően értékelték. Kilker szembe is száll a „két Weber tézissel”, amelyben egyszerre van jelen a fegyelmezett társadalomtudós és az autoriter nacionalista politikai szereplő (Kilker, 1989: 431.). Sven Eliaeson arra emlékeztet, hogy Webert sorolták már a weimari köztársaság megmentői és az autoriter rendszerek veszélyeitől eltekintő szerzők közé is. Eliaeson szerint az elfogulatlan írások ritkának számítanak a másodlagos Weber-irodalomban (Eliaeson, 1991: 317.). Nemcsak Weber történelmi szerepéről, hanem munkásságának kezeléséről is többféle álláspont létezik. Egyrészt vannak, akik Weber szociológiáját politikai meggyőződéseire próbálják visszavezetni, valamint azok, akik megpróbálják a tudományos és a politikai témákat/állításokat teljesen különválasztani (Kilker, 1989: 432.). Míg az előbbiek számára éppen Weber politikai álláspontjai áthatják alá tudományos teljesítményét, addig az utóbbiak egész egyszerűen nem látják azt, hogy Weber milyen módon járult hozzá a politikáról szóló vitákhoz (Eliaeson, 1991: 317.). A kutatók – jó esetben – törekednek a két ellentétpár dilemmáit meghaladva és a kor sajátosságait figyelembe véve megérteni Weber pozícióját és célját a plebiszciter vezérdemokrácia-elmélet megfogalmazásának pillanatában. E témák tárgyalásakor a kutatók kihangsúlyozzák, hogy Weber plebiszciter vezérdemokráciáról szóló elképzelései több forrásból táplálkoztak és rendkívül összetettek (Casper, 2007). Kilker azzal kritizálja főleg Mommsent,⁸ hogy a weberi elméletet túlságosan a német történelmi kontextushoz viszonyítva értékelte; Hitlert és a második világháborút követve, a de-

⁷ Ezeket Green (2008) pontosan meg is nevezi, pl.: Bendix, David Beetham, Anthony Giddens, Marianne Weber.

⁸ Itt Kilker alapvetően Mommsen 1959-es német könyvét (*Max Weber und Die Deutsche Politik, 1890–1920*) kritizálja, amelynek 1984-es angol fordítása (*Max Weber and German Politics 1890–1920*) már változtatásokkal jelent meg.

mokrácia alapeszményeihez fűződő elfogultság időszakában nem véletlen, hogy kisarkítottak lettek a Weber-értelmezések (Kilker, 1989, 431.). Ráadásul háttérbe szorultak azok a témák, amelyeket Weber az angolszász kultúrával, vagy egész nyugati civilizációval kapcsolatosan megfogalmazott. Kilker (1989) szerint a plebiszciter vezérdemokrácia koncepciójának megfogalmazásához egyszerre vezetett Weber értékválasztása, a modern kultúra bürokrácia okozta válsága, valamint az első világháború utáni német legitimációs és uralmi krízis. Steven Pfaff (2002) osztja ezeket a gondolatokat, majd kiemeli, hogy Weber a karizmatikus uralom, a nacionalizmus és a demokratikus politika hatékonyságával kapcsolatos szkepticizmus gondolatai köré építette koncepcióját.

Anélkül, hogy részletesen elemzésre kerülnének a berendezkedés főbb sajátosságai, fontos kiemelni, hogy jellegzetességek kihangsúlyozása során több szerző felhívja a figyelmet a ceszarizmus és a plebiszciter vezérdemokrácia közötti azonosságokra. A terület tekintélyes kutatója, Peter Baehr kiemeli, hogy míg Weber a német birodalmi kancellár, Bismarck ceszarizmusát elítélte, addig a nagyrészt ugyanazokra az alapgondolatokra támaszkodó plebiszciter vezérdemokráciát szenvedélyesen támogatta⁹ (Baehr, 2008: 59.). Gerhard Casper szerint Weber a ceszarizmus plebiszciter elemeit emelte ki, amelyekből 1919-re egy olyan ideáltípust alkotott meg, amellyel a tömegdemokráciák kormányzásának ceszarista tendenciái észlelhetők (Casper, 2007: 15.). A demokrácia a ceszarizmus kiválasztási elveit követi, mely különösen igaz a prezidenciális kormányformával bíró országokra; Casper hosszasan elemzi az Amerikai Egyesült Államok politikai fejleményeit, amely alapján azt a konklúziót hozza, hogy Weber előrejelzései helyesek voltak, hogyha nyugati tömegdemokráciák ceszarista vonásainak megerősödését figyeljük meg, Weber jól sejtette a végrehajtói hatalom megnövekedését és a politika perszonalizációját (Casper, 2007). Casper tehát már nemcsak értelmezi Webert, hanem a valós történelmi tendenciákat is vizsgálja elmélete alapján. Hasonló síkon mozog Körösényi is,¹⁰ aki a plebiszciter vezérdemokrácia ideáltípusának (re) konstrukciója után az Orbán-rezsimet elemzi (Körösényi, 2018). Pfaff arra irányítja rá a figyelmet, hogy Weber nem egy stabil politikai rendszer korában, hanem a német és európai válság közepette alkotta meg az elképzelését. Weber egy olyan politikai víziót vázolt fel, amelyet az autoriter liberalizmussal lehetne leírni, ez a koncepció a demokrácia és diktatúra, a liberális és autoriter rendszer között mozog. Ez a helyzet leginkább a tranzíciós válságok során lép fel, amelyeket a karizmatikus politikusok – részben a nacionalizmusra apellálva – kihasználnak (Pfaff, 2002). Pfaff szerint érdemes ezzel a – weberi szociológiai – szemmel újraértékelni a rendszerváltozásokat, ő például a posztkommunista Szerbiával foglalkozik. Végül, Green (2008) amellett érvel, hogy Webernek igenis van demokráciaelmélete, amely alapján érdemes átgondolni a néphatalom természetét a modern tömegdemokrácia körülményei között. Green szerint Weber nem vetette el a közhatalmat, csak más szemszögből fogta meg, amelynek megértéséhez szükséges megkülönböztetni annak vokális és okuláris paradigmáját; előbbi a „hagyományos” demokrácia, utóbbi pedig a plebiszciter vezérdemok-

⁹ Ezt a véleményt Mommsen (1974), Gerhard Casper (2007) és Steves Pfaff (2002) is osztja.

¹⁰ 2012-ben megjelent írásukban Körösényi, szerzőtársával Jan Pakulskival – Joseph Schumteper és Max Weber gondolataira alapozva – már amellett érvelnek, hogy a jelenben észlelhető egy elmozdulás a „vezérdemokráciák” irányába (Pakulski–Körösényi, 2012).

rácia alatt érvényesül (Green, 2008, 187.). Az okulás paradigmánál például a törvényről a vezetőre, a nép hangjáról a nép szemlélődésére helyeződik a hangsúly. Jól látható tehát, hogy egyre több előrehaladott elméleti törekvés létezik.

Természetesen ezek a szerzők sem gondolják úgy, hogy a weberi plebiszciter demokrácia ne lenne feszültségben a liberális demokráciával és korlátlanul alkalmazható lenne. Pfaff kiemeli, hogy amellet, hogy Weber a népakaratot fikciónak nevezte,¹¹ nem foglalkozott sokat a vezető leválthatóságának kérdéskörével, ráadásul – Nietzschéhez hasonlóan – sokszor az autoriter rendszerek kialakulását elősegítő képességeket várt el a politikai vezetőktől (Pfaff, 2002: 13–14.). Kilker is tisztában van vele, hogy Weber parlamentarizmus fölé emelkedő vezetést akart, hogy nagyobb szabadságot adjon a vezetőnek, a „nép bölcsessége” pedig – weberi szemszögből – „utópikus koholmány” (Kilker, 1989: 443. és 445–446.) E pontok szükséges felidézése után azonban mindig fontos Weberhez visszatérni, mielőtt ítéletet mondanánk róla. Weber ugyanis tisztában volt a kockázatokkal, mégis vállalta a következményeket (Kilker, 1989: 451.). Vajon miért tette ezt? Egyrészt sokan elfelejtik, hogy a negatív következmények elkerülésének érdekében Weber tett kísérleteket, állított korlátokat a karizmatikus vezetővel szemben. Ilyen volt például a parlament ellenőrző tevékenysége, vagy az, hogy a nép leválthatta a vezetőt (Clague, 1975; Kilker, 1989). Másrészt úgy látta, hogy a karizmatikus plebiszciter vezetés nem csak elkerülhetetlen, hanem kívánatos is, mivel anélkül a bürokrácia számolja fel a szabadságot¹² (Casper, 2007; Mommsen, 1974). Harmadrészt Weber valamivel szemben határozta meg a plebiszciter vezérdemokráciát. Volt előtte egy negatív kép, II. Vilmos önkényuralma, amely Németország elszigetelődéséhez vezetett. Röviden, Németország egy ellenlábás nélküli királlyal, szilárd és veszélyes bürokráciával rendelkezett, miközben híján volt a parlamenti küzdelmekben résztvevő felelős politikusoknak (Casper, 2007). Weber szeme előtt ott lebegett az elmozdíthatatlan és felelőtlen császár rémképe, az autoriter királyságból pedig a demokráciába menekült, mely esetben a demokratizáció természetesen a vezetők kiválasztásának módjára vonatkozott (Pfaff, 2002). Weber 1919-ben úgy látta, hogy két út van országa előtt; az egyik a vezérdemokrácia, ahol a karizmatikus vezető, a számára alárendelt politikai párttal együtt a demokratikus alkotmány keretein belül uralkodik, a másik a vezérnélküli demokrácia, ahol professzionális, de elhivatottság nélküli politikusok uralkodnak a mindennapi rutin alapján (Mommsen, 1974; Cavalli, 1987). A helyzethez képest a cezarista jegyekkel rendelkező plebiszciter vezérdemokrácia volt a megfelelő választás a problémák megoldásában (Pfaff, 2002). Luciano Cavalli (1987) szerint Weber jól fogta meg, hogy a modern demokráciában ott van a lehetőség a plebiszciter elemek bővülésére és egyes európai folyamatok ennek előretörését fogják hozni, folyamatos feszültséget okozva a plebiszciter és a vezérnélküli demokrácia között.

¹¹Több szerző hívja fel a figyelmet arra, hogy a népakarat tagadása, valamint a politikai folyamatok közgazdasági terminusokkal való leírása Schumpeterrel teszi rokonná Webert. (Kilker 1989, 451; Pfaff 2002, 14)

¹²Kalyvas ezzel kapcsolatosan úgy fogalmaz, a weberi plebiszciter vezető egy eszköz, egy ellensúly a rendszerben. (Kalyvas 2002, 90) Kalyvas a korábban – említettek alapján – úgy vélte, hogy a Weber jóval csekélyebb hatalmat adott a vezető kezébe, mint azt a többi szerző feltételezi.

ÖSSZKÉP, LEZÁRÁS

Még úgy is jól látható a Max Weber politikai szociológiájáról szóló angol nyelvű másodlagos irodalom sokszínűsége, hogy az áttekintésben csak néhány fontosabb – illetve pár, a szokásostól eltérő értelmezést követő – szerző került bemutatásra. A Weber gondolatai felé fűződő kiemelkedő és folyamatos figyelem azt eredményezte, hogy az első angol fordítás óta eltelt kb. 70 év alatt folyamatosan bővül a másodlagos szakirodalom. Mégis található olyan időszakok, amelyek kirívóan produktívak voltak; Weber születésének 100. évfordulóján megtartott heidelbergi konferencia érája ezek közé tartozik, a weberi karizma-konceptióról szóló írások száma ekkor érte el zenitjét.¹³ Ez az az időszak, amikor már rögzülnek azok a témák, amelyeket később más szerzők is tárgyalnak. Az 1970-es és 80-as években kevesebb, de a szakirodalom szempontjából néhány kulcsfontosságú mű jelent meg.¹⁴ Ettől kezdve az észlelhető, hogy egy-egy újabb politikai folyamat, tendencia miatt vesznek elő a szerzők weberi gondolatokat. Az 1990-es évek rendszerváltásai a weberi gondolatokat a tranzakciós válságok és a rezsinkutatás irányába vitték, míg a 2000-es évek elejétől a prezidencializálódást kezdték el weberi szemüvegen keresztül vizsgálni, úgyszintén ekkor sokasodtak meg a plebisciter vezérdemokráciáról szóló írások is.¹⁵ Az utolsó nagyobb hullámot a pár éve észlelhető populizmus előretörése és a politikai vezetés megerősödésének jelensége okozta.

Álláspontom szerint a weberi karizmáról szóló irodalom áttekintéséhez számos megközelítést lehet alkalmazni. A tanulmányban bemutatott értelmezés szerint felvázolható egy skála, amelynek egyik végpontjánál azok a szerzők állnak, akik nem tartják a karizma-konceptiót fontosnak, vagy analitikai értelemben hasznosnak, középen helyezkednek el azok, akik korlátozottan, szinte csak egy-egy jelenségben fedezik fel a karizmát, míg a másik végpont kiterjesztően értelmezi és minden társadalomban látni véli azt. A középső csoporton belül is egymástól eltérő megközelítések különböztethetők meg, ugyanis vannak, akik a politikai vezetőket középpontba helyezve tárgyalják a karizma jelenségét, míg más kutatók a követők és vezetők közötti kapcsolatra, a válságokra, a mozgalmakra, a társadalmi környezetre, vagy az intézményekre vonatkoztatva értelmezik és tárgyalják a weberi karizmát.

A weberi plebisciter vezérdemokráciát értelmező és az arra építő elméletalkotó tevékenységet folytató szerzők számos eredményt értek el kutatásaik során, s egyre inkább kezd kialakulni egy, a témára fókuszáló, de egyben egyre inkább differenciálódó szakirodalom; az irodalmi áttekintés során ezen terület legfőbb szerzői és gondolatai kerültek bemutatásra. Ugyanakkor – álláspontom szerint – ez az irány nem csak azért különösen értékes, mert megfelelő értelmezési keretet ad a jelenkori folyamatok leírásához, hanem amiatt is, mert ezt a tevékenységet úgy fejtik ki, hogy közben egyfajta szellemi karanténból is kitörnek.

¹³ Pl. Friedland (1964), Shils (1965), Bendix (1967) Loewenstein (1967), Eisenstadt (1968), Dow (1968), és Tucker (1968).

¹⁴ Pl. Mommsen (1974) és Bendix (1977)

¹⁵ Pl. Eliaeson (1991), Kalyvas (2002), Baehr (2008), Casper (2007), Green (2008)

IRODALOM

- Adair-Toteff, Cristopher (2005): Max Weber's Charisma. *Journal of Classical Sociology*, 5 (2), 189–204.
- Aleaz, Bonita (2012): Democratic Politics and Charisma. The case of Jyoti Basu in Bengal. *Max Weber Studies*, 12.2, 205–223.
- Baehr, Peter (2008): *Caesarism, Charisma and Fate*. New Brunswick–London, Transaction Publishers.
- Bendix, Reinhard (1967): Reflections on Charismatic Leadership. *Asian Survey*, Vol. 7, No. 6, 341–352.
- Bendix, Reinhard (1977): *Max Weber, An Intellectual Portrait*. Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press.
- Bloom, Allan (1987): *The Closing of the American Mind*. New York–London–Toronto–Sydney–Tokyo, a Touchstone Book. Simon & Scuster Inc.
- Breuilly, John (2011): Max Weber, charisma and national leadership. *Nations and Nationalism*, 17 (3), 477–499.
- Casper, Gerhard (2007): Caesarism in Democratic Politics – Reflections on Max Weber. *2007 Robert G. Wesson Lecture in International Relations Theory and Practise. The Freeman Spongli Institute for International Studies at Stanford University* (March 13, 2007).
- Cavalli, Luciano (1987): Charisma and Twentieth-Century Politics. In: Lash-Whimster: *Max Weber, Rationality and Modernity*. London, Allen & Unwin, 317–333.
- Clague, Monique (1975): Conceptions of Leadership: Charles de Gaulle and Max Weber. *Political Theory*, Vol. 3, No. 4, 423–440.
- Dow. E. Thomas Jr. (1969): The Theory of Charisma. *The Sociological Quarterly*, Vol. 10, No. 3, 306–318.
- Eatwell, Roger (2006): The Concept and Theory of Charisma. *Totalitarian Movements and Political Religions*, Vol. 7, No. 2, 141–156.
- Eisenstadt, Shmuel Noah (1968): *Max Weber on Charisma and Institution Building*. Chicago, London, The University of Chicago Press.
- Eliaeson, Sven (1991): Between Ratio and Charisma – Max Weber's View on Plebiscitary Leadership Democracy. *Statsvetenskaplig Tidskrift*, Vol. 94, No. 4, 317–339.
- Friedland, H. William (1964): For a Sociological Concept of Charisma. *Social Forces*, Vol. 43, No. 1, 18–26.
- Gerth, Hans Heinrich–Mills, C. Wright (1973): *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York, Oxford University Press.
- Green, Jeffrey Edward (2008): Max Weber and the Reinvention of Popular Power. *Max Weber Studies*, 8.2, 187–224.
- Kalyvas, Andreas (2002): Charismatic Politics and The Symbolic Foundations of Max Weber. *New German Critique*, No. 85, Special Issue on Intellectuals, 67–103.
- Kilker, Ernest (1989): Max Weber and Plebiscitarian Democracy. A Critique of the Mommsen Thesis. *Politics, Culture and Society*, Vol. 2, No. 4, 429–465.
- Körösényi, András (2018): The Theory and Practice of Plebiscitary Leadership: Weber and the Orbán regime. *East European Politics and Societies and Cultures*. Online first published September 25, 2018.
- Lindholm, Charles (1990): *Charisma*. Oxford–Cambridge, Blackwell.
- Loewenstein, Karl (1966): *Max Webers Political Ideas in the Perspective of Our Time*. University of Massachusetts Press.

- McCulloch, Andrew (2005): Jesus Christ and Max Weber: Two Problems of Charisma. *Max Weber Studies*, 5.1, 7–34.
- Mommsen, Justin Wolfgang (1974): *The Age of Bureaucracy. Perspective on the Political Sociology of Max Weber*. Oxford, Basil Blackwell.
- Pakulski, Jan-Körösényi, András (2012). *Toward Leader Democracy*. Anthem Press.
- Pappas, S. Takis (2016). Are Populist Leaders “Charismatic”? The Evidence from Europe. *Constellations Volume 00, No 0*, 1–13.
- Pfaff, Steven (2002): Nationalism, Charisma, and Plebiscitary Leadership: The Problem of Democratization in Max Weber’s Political Sociology. *Sociological Inquiry*, Vol. 72, No. 1, 81–107.
- Roth, Guenther (1975): Socio-Historical Model and Developmental Theory: Charismatic Community, Charisma of Reason and Counterculture. *American Sociological Review*, Vol. 40, No. 2, 148–157.
- Schlesinger, Arthur (1960): On Heroic Leadership. *Encounter*, 3–11.
- Schnepel, Burkhard (1987). Max Weber’s Theory of Charisma and its Applicability to Anthropological Research. *Journal of the Anthropological Society of Oxford*, Vol. XVIII, No. 1, 26–48.
- Shils, Edward (1965): Charisma, Order and Status. *American Sociological Review*, Vol. 30, No. 2, 199–213.
- Smith, Philip (2000): Culture and Charisma: Outline of a Theory. *Acta Sociologica*, Vol. 43, 101–111.
- Tucker, C. Roberta (1968): The Theory of Charismatic Leadership. *Daedalus*, Vol. 97, No. 3, *Philosophers and Kings: Studies in Leadership*, 731–753.
- Weber, Max (1978): *Economy and Society*. Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.